

Милош М. КОВАЧЕВИЋ*
Филолошки факултет Београд
Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

Оригинални научни рад
Примљен: 26. 11. 2021.
Прихваћен: 14. 12. 2021.

МЕЋУОДНОС ПРИЛОШКИ И ПРИДЈЕВСКИ УПОТРИЈЕБЉЕНОГ ОБЛИКА ГЛАГОЛСКОГ ПРИЛОГА САДАШЊЕГ

У раду се анализира синтаксички међуоднос облика глаголског прилога садашњег као глагола у прилошкој функцији и као придјева у атрибутој функцији (као нпр.: *Идући* на састанак, повео је са собом најближег сарадника; На *идући* састанак повео је са собом најближег сарадника). Анализа је утемељена на критеријумима категоријалне и функционалне транспозиције ријечи, чији је инаугуратор Ш. Баји, а која је потпуну разраду добила код Л. Тенијера и Е. Атајана. У анализи се освјетљавају сличности и разлике између прилошки и придјевски употребљеног облика глаголског прилога садашњег.

Кључне ријечи: глаголски прилог садашњи, девербативни придјеви на *-ћи*, категоријална транспозиција, функционална транспозиција, адјективизација, адвербијализација, супстантивизација.

У каквом су међусобном односу облици глаголског прилога садашњег (нпр: *Идући* на састанак, повео је са собом најближег сарадника) и у мушком роду хомоформни облици глаголског придјева (нпр.: На *идући* састанак повео је са собом најближег сарадника)? У литератури су се по правилу ове облички подударне, а по синтаксичкој функцији потпуно различите јединице доводиле у непосредну везу, најчешће тврђом да је форма глаголског придјева заправо попридјевљена форма глаголског прилога садашњег (в. Белић 2000; Стевановић 1988; Пипер/Клајн 2013: 234; Станојчић/Поповић 1992: 126, 149). На то прије свега упућује (погрешна) творбена интерпретација атрибутоке форме: за глаголски придјев сматра се да је настао творбеном конверзијом глаголског прилога садашњег (в. Пипер/Клајн 2013: 255; Станојчић/Поповић 1992: 149). Доказано је, међутим, „да преобразбом не

*mkovacevic31@gmail.com

можемо сматрати прелазак једне врсте ријечи у другу ако се при томе мијења нагласак. Као што творбом ријечи морамо сматрати промјену *крáва* у *крáва* 'хип. од крава', тако морамо сматрати и промјену партиципа презента у праве придјеве, нпр. *слиједећи*, *свијетлећи* у *сљедећи*, *свјетлећи*. Ту немамо само промјену морфолошкога окружења, јер се отпартисипни придјеви склањају; него и промјену нагласка, а како је нагласак у хрватском језику разликовно средство, то такви примјери иду у творбу, а не у преобразбу. И прелазак партиципа у придјеве код којих нема нагласне промјене, него се мијења само дужина завршнога сугласника [! = самогласника], а она се мијења у свих, не може се сматрати преобразбом јер је и дужина разликовна" (Бабић 1988: 27).

Иван Клајн, саглашавајући се са мишљењем М. Миновића „да придеви на *-ћи* нису настали рекатегоризацијом прилога, него самостално (мада свакако уз ослањање на облик прилога, што значи да творенице нису изнова грађене, него је иначе непромењиви прилошки суфикс почео да се третира као промењиви придевски)" (Клајн 2003: 385) – творбу ових придјева сврстао је под суфиксалну. Суштина Миновићевог мишљења своди се на то да нема директне творбено-семантичке везе између герундијума и глаголских придјева на *-ћи*, па се зато у његовом раду не употребљавају термини *адјективизација* и *попридјевљавање* или сл. глаголског прилога садашњег, „већ се разматрани процес именује нешто адекватније (по мишљењу аутора овог рада), као: *настајање нових адјектива (и адверба) у облику глаголског прилога садашњег*" (Миновић 1978: 75). М. Миновић, дакле, за настанак ових придјева као неадекватан одбија и термин *адјективизација*, прије свега зато што га поистовјећује са термином *попридјевљавање*, што ће рећи само са конверзијом као начином творбе.¹ А термин *адјективизација* као творбени и творбено-синтаксички термин подразумијева настанак адјектива (придјева и придјевских замјеница) било којим творбеним начином од било које неадјективне врсте ријечи. Из тога проистиче да, као што то чини већи број аутора, треба „разлик[овати] морфолошку преобразбу, конверзију, и синтактичку – транспозицију" (Бабић 1988: 27).

Међуоднос ових двају хомоформних морфолошких облика глаголско-прилошког и глаголскопридјевског (с наставком *-ћи*) у овоме раду разматраћемо прије свега синтаксички, из перспективе теорије функционалне и семантичке транспозиције врста ријечи Шарла Бајија (Баји 1955: 128–143), односно потпуне и непотпуне транслације Лисјена Тенијера (1988: 375–425), и категоријалног и функционалног преобразовања Едуарда Атајана (1968: 57–77), и њима блиске Куриловичеве теорије о лексичкој и синтаксичкој деријацији (Курилович 1962: 57–70). У питању је заправо иста, само терминолошки различито именована теорија, коју је засновао Баји, с тим да Бајијеву теорију допуњава и развија Тенијер, а потпуну интерпретацију и разраду Тенијерове теорије даје Атајан. Та теорија је, како наглашава сам Тенијер, искључиво синтаксичка. У њеној примјени у овом раду користићемо се хи-

¹ А нудећи умјесто њега под термин тешко подводљиву синтагматску конструкцију „*настајање нових адјектива (и адверба) у облику глаголског прилога садашњег*".

бридним Баји-Атајановим терминима: *категоријална транспозиција* и *функционална транспозиција*.²

Шта је заправо категоријална, а шта функционална транспозиција врста ријечи, или боље рећи синтаксичких врста ријечи? Категоријална транспозиција је творбено-морфолошки процес преласка једне категорије ријечи која може вршити функцију синтаксеме³ у другу (нпр. именица у глаголе, глагола у именице, придјева у именице итд.). Према типу синтаксичке валентности⁴ и с њом повезаних примарних синтаксичких функција издвајају се четири синтаксичке категорије ријечи: супстантивна, адјективна, адвербијална и вербална. *Категоријална транспозиција* је творбено-граматички процес преласка једне морфолошке или синтаксичке категорије у другу морфолошку или синтаксичку категорију. То је потпуна транспозиција. Категоријално транспонована ријеч добија све морфолошке карактеристике врсте речи у коју је прешла, с тим да се ни по синтаксичким особинама ни у чему не разликују од ријечи које примарно чине дату категорију (тако се нпр. на синтаксичком плану подједнако понашају примарна именица *кућа* и категоријалним преобразовањем добијена именица *читање*).

За разлику од категоријалне, функционална транспозиција је *полутранспозиција*. Она подразумијева да једна категорија ријечи наступа у функцији која јој није примарна, него је примарна другој категорији ријечи. Функционална транспозиција, дакле, подразумијева секундарну функцију неке врсте ријечи. Тако нпр. глаголски прилози према свом надређеном члану наступају у функцији прилошке категорије речи (врше функцију прилошке одредбе), док се према свом подређеном члану „понашају” у складу са својом глаголском категоријом (нпр. *Пишући писмо, замислила сам се*). Друкчије речено, глагол у форми глаголског прилога не припада ни морфолошки ни синтаксички адвербијалној него вербалној категорији ријечи, што се најбоље види по његовим валенцијским својствима: он је активно валентан као и било који глагол у било којој глаголској форми и/или према супстантивној категорији ријечи (у функцији објекта) и/или према адвербијалној или адјективној категорији ријечи (у функцији прилошке одредбе), као нпр.:

- 1) Повремено се код пензионера пробуди револт, па онда парадиралу Тргом Николе Пашића, *носећи транспаренте, држећи говоре и претећи председнику државе да ће га, ако им не врати отети новац, казнити оловком – гласајући против њега* (Данас, 16. 8. 2021, 12).

Да су лексеме у форми глаголског прилога садашњег (*носећи, држећи, претећи, гласајући*) глаголи а не прилози, види се по томе што „управљају” објекатским допунама, а ту могућност искључује адвербијална категорија

² И зато што је термин „преобразба/преобразовање” као синоним термину „конверзија” творбено заузет.

³ Темин „синтаксема” први је употребио руски синтаксичар А. М. Мухин (Мухин 1961), а њему у Тенијеровој теорији одговара термин *нуклеус* (Тенијер 1988).

⁴ Валентност је способност једне категорије ријечи да за себе као подређени члан везује другу категорију ријечи, односно „управља” другом категоријом ријечи као зависним синтагматским чланом (О валентности в. испрпно: Тенијер 1988: 250–296).

ријечи, будући да она за свој синтагматски подређени члан може имати само прилошку одредбу. Глаголи у форми глаголског прилога садашњег нису, као што се види, предикати, него наступају у секундарној синтаксичкој функцији, која је примарна прилозима. Глаголски прилог садашњи је функционално транспонована категорија: то је глагол који наступа у функцији прилога; то је глагол који је преузео функцију адвербијалне категорије ријечи, али није постао њен (морфолошки) члан, није постао њен парадигматски конституент.

За разлику од глаголских прилога, у мушком роду хомоформни глаголски придјевни (као нпр.: *гостујући* тим, *одлучујући* погодак, *одлазећа* ректорка, *обећавајући* резултати, и сл.) настали су такође од глагола, али категоријалном транспозицијом као творбено-морфолошким поступком. Преведени су из глаголске у придјевску (адјективну) категорију, што се најбоље види по њиховој синтагматској, на валенцијским особинама заснованој – комбинаторности. Будући да су потпуно прешли у придјевску категорију, они су добили не само морфолошке (конгруенцијске) него и синтаксичке (валенцијске) особине придјевске (адјективне) категорије ријечи. Дакле, могу као управни члан творити само адјективну синтагму, тј. могу ступити у синтагматске валенцијске везе само са прилошком категоријом ријечи (уп.: *веома разочаравајуће* искуство, али не: **разочаравајуће њих* искуство). Они су, изузимајући лексичкосемантички план, прекинули сваку морфолошку и синтаксичку везу са глаголима.

За разлику од глаголског прилога садашњег, који је по исказивању свог валенцијског потенцијала искључиво глагол (активно је валентан као и глагол у ком било другом морфолошком облику према именици као објекту и прилогу као прилошкој одредби у њиховим примарним функцијама, односно према именици у функцији прилошке одредбе у њеној секундарној функцији) – девербативни придјев на *-ћи* припада и морфолошки и синтаксички (и лексикографски) придјевској категорији ријечи.

Семантичке особености ових девербативних адјектива на *-ћи* биле су основни предмет анализе у досадашњим истраживањима. Тако А. Белић (2000: 365) сматра да „прилог садашњег времена може постати придев садашњег времена, тј. може се мењати, тек онда када престане бити *глаголски* придев по значењу и постане обичан придев”. Такво мишљење у потпуности дијели М. Стевановић (1988: 163–185)⁵ и И. Клајн (2008: 46)⁶, с тим да га сва тројица поткрепљују малобројним примјерима из народног језика, типа: *држећ*, *могућ*, *теглећи*, *врућ*, *носећа жена*, *текућа вода* и сл.⁷

⁵ „Сталност особине” као диференцијалну црту између ових придјева и партиципа издвајају и П. Пипер и И. Клајн (2013: 234): „То ипак нису прави партиципи, јер означавају с т а л н у о с о б и н у.”

⁶ „У функцији придева, овај облик се употребљава да значи сталну особину” (Клајн 2008: 46).

⁷ Да је глаголски придјев изгубио значењску везу са глаголом и постао прави придјев, показује сљедећи примјер у коме би замјена релативне клаузе глаголским придјевом довела до битне промјене значења: Чим смо крочили ван црквених зидина, ушли смо у живот *коју 'ври'* [→...у **врићу* живот]. (Данас, 13. 10. 2021, 32).

Нормативисти су придјеве у форми глаголског прилога садашњег само ако имају право придјевско значење прихватили као стандарднојезички исправне. До употребног изневјеравања те нормативне препоруке долазило је, готово по унисоном мишљењу нормативиста, „код књижевника” под утицајем страних језика који, за разлику од српског, имају партиципе (Белић 2000: 366, Стевановић 1988: 171, Миновић 1978: 76, Клајн 2003: 309; Јовановић 2017: 72).

Нису, међутим, ширењу ове категорије придјева толико допринијели утицаји страних језика, што се лако може уочити и на основу 332 примјера које у свом обратном рјечнику биљежи М. Николић (2000: 859–867), од којих се ни за једну десетину не може потврдити страни утицај. Притом најмање двије трећине Николићевих примјера има партиципско значење, јер означавају „особину добивену кроз временски ограничену радњу” (Стевановић 1988: 178). И управо се у таквој употреби придјеви у форми глаголског прилога садашњег постали врло продуктивна творбено-лексичка категорија у српском језику. У нашем корпусу (чије потврде, нажалост, због ограничења обима рада не можемо навести) они чине најбројнију групу, а кад се томе дода честа и врло честа и продуктивна употреба ових придјева у различитим термилошким и идиоматским (устаљеним) изразима – онда није никакво чудо што су ови придјеви постали вјероватно творбено најпродуктивнија адјективна категорија у савременом српском језику у посљедњих неколико деценија.

Ширењу ове категорије, неупоредиво више него утицај страних језика, доприноси њена синтаксичко-стилистичка предност у односу на конкурентну „који”– клаузу, којом се као семантичким еквивалентом њено значење, баш као и значење правих придјева, лексикографски интерпретира.⁸ У процесу ослобађања од окова „сталности особине” одлучујућу улогу су имале структурне карактеристике реченице у специјалним стиловима српскога језика. Будући кондензатор зависне релативне клаузе, девербативни придјев на *-ћи* економичније је језичко средство, и као такав неупоредиво подобнији за употребу у реченици у којој доминирају терминологизација и идиоматизација. Тако се превладава једна од структурних мана реченице српског језика, а то је њен (поред „*да*-кавског”) „*које*-кавски” карактер. Сажетијој, научно и термилошки специфичној структури реченице, посебно у специјалним стиловима српскога језика, дати придјеви су неупоредиво и структурно и стилистички примјереније средство од структурно-семантички еквивалентних *који*-клауза. Проширеност, творбена плодност овог типа придјева везана је не толико за језик књижевности колико за текстове специјалних стилова и појединих жанрова публицистичког стила, а они су као корпус слабо или готово никако заступљени у описним рјечницима. Тако су у специјалним стиловима свугдје гдје су се, због недостатка партиципа или јединица сличних

⁸ „Када погледамо наведене примере партиципских образовања на *-ћи*, примећујемо да се њихов лексичко-семантички садржај може интерпретирати односном реченицом са заменицом 'који', слично ономе како се дефинишу придеви у описним речницима српскога језика” (Јовановић 2017: 70).

партиципима, у сложеној реченици нагомилавале релативне клаузе, уколико су се оне могле кондензовати девербативним адјективима – адјективи почели добијати предност.

Без обзира да ли означавају сталну или особину блиску партиципској, „морфолошки и синтаксички гледано, ови облици [на *-ћи*] постали су прави придеви, будући да се не могу наћи у другим позицијама осим у споју *придев у атрибутој функцији + именица* нити се налазе у форми са рефлексивном морфемом *се*” (Јовановић 2017: 72).

У чему се подударају, а у чему разликују глаголски прилог садашњи и од њега суфиксалном адјективизацијом изведен девербативни придјев?

Глаголски прилог садашњи и у мушком роду хомоформни глаголски придјев на *-ћи* творе се искључиво од несвршених глагола. Нормално је онда да се и један и други изводе (један морфолошки, други творбено) преко исте основе: преко облика трећег лица множине презента као основе.⁹ Подударност основе изневјерава се само код три придјева: за облике глаголског прилога садашњег *живећи*, *горећи* и *кипећи* еквивалентни глаголски придјев се много чешће јавља у морфолошки неподударном облику *живу-ћи*, *гору-ћи* и *кипу-ћи*¹⁰ (нпр.: *живућа сећања*, *живући организми*, *горућа мржња*, *горући проблем*, *горућа ствар*, *горуће питање*; *кипуће одушевљење*, *кипућа мржња* и сл.) него у еквивалентном (подударном) облику *горе-ћи* и *кипе-ћи* (нпр.: *кипећи лонац*, *кипећи деколте*, *кипеће сало*; *спорогорећи штапин*, *горећи ланци*, *горећи кратер*, *горећи памук*, *негорећи каблови/материјал* и сл.). Очито је да је код ових облика глаголска придјева у савременом језику извршена репартиција на основу тога да ли именица с којом су колокабилни дати глаголски придјеви означава апстрактан појам (тад се употребљава *горући*, *живући* и *кипући*), или конкретан појам (тад се употребљава *живећи*, *горећи* и *кипећи*).

Између облика глаголског прилога на *-ћи* и еквивалентних им глаголских придјева на *-ћи*, *-ћа*, и *-ће* много је више диференцијалних од подударних особина.

Неки од девербативних придјева изведених од облика глаголског прилога садашњег немају свог употребног еквивалента међу глаголским прилозима. Друкчије речено, данас се не сусреће глаголскоприлошка него само придјевска употреба датих лексема, иако су те придјевске лексеме настале адјективизацијом еквивалентних глаголскоприлошких лексема. Тако се у савременом српском језику као придјев, али не и као глаголски прилог са-

⁹ Иако облик трећег лица множине презента све граматике сматрају основом за творбу глаголског прилога садашњег, питање је, међутим, како један пуни облик личног глагола може уопште бити основа. Зато је утемељеније сматрати, како то чине Росандић и Силић (1979: 77), да се глаголски прилог садашњи не твори додавањем наставка *-ћи* на облик трећег лица множине презента, него да се твори тако што се на презентску основу из трећег лица множине презента додају не граматички наставци, „него (граматички) суфикси ... *yћu/ jyћu/ eћu*”.

¹⁰ Уп. примјере из корпуса: Шта ћемо ми још *живући* учинити да им чишћење буде лакше, ако и надаље прљамо? (Данас, 18–19. 9. 2021, Недеља, XVI); Многи мисле да је решавање свих *горућих* проблема на Балкану уништавање и ниподаштавање Србије. (Политика, 24. 5. 2020, 6); С искреним намерама и неким *кипућим* одушевљењем да се „покаже”, али и истински помогне своје крају у земљи својој, човек креће на тркачку стазу која није без окука, мостова и плотова. (Политика, 2. 7. 2020, 22: Тихомир Петровић) итд.

дашњи, употребљавају лексеме: *врући, могући и будући*, с тим да се *будући* не употребљава само као придјев него и као везник (сам или у склопу сложеног везника *будући да*):

Надам се да су ово последњи *врући* дани. (Политика, 17. 8. 2021, 15); *Могући* су проблеми у љубавним односима. (Вечерње новости, 25. 3. 2021, 19); Озбиљан проблем актуелне већине је и *будући* закон о држављанству. (Политика, 29. 4. 2021, 22); Шта да очекују *будући* бруцоши. (Вечерње новости, 17. 3. 2021, 25; наслов); *Будући* лингвиста, био сам заинтересован како му је то успело. (Политика, 2. 4. 2021, 13; Данко Шипка); *Будући да* број заражених вирусом корона и даље расте, Немачка ће затворити већину продавница. (Политика, 14. 12. 2020, 1) и сл.

Основна и најочигледнија разлика између глаголског прилога на *-ћи* и девербативног придјева на *-ћи* у томе је што је глаголски прилог садашњи морфолошки непромјењив *нелични глаголски облик*. За разлику од њега, еквивалентни девербативни глаголски придјев, као и сваки придјев, конгруентан је с именицом коју одређује.

Настали у процесу категоријалне транспозиције глагола у форми глаголског прилога садашњег, наведени девербативни придјевни укључени су у лексичкоморфолошку категорију описних или квалитативних придјева. А највећи број описних придјева разликује категорију вида. Видској диференцијацији у синтаксичким контекстима који захтијевају неодређени придјевски вид, као нпр. у позицији предикатива, постали су подложни и поједини како старији девербативни „прави” придјевни (нпр.: *врући, могући, држећи*), тако и они новији са значењем блиском партиципском (нпр.: *задовољавајући, изненађујући, забрињавајући, поражавајући, срцепарајући* и сл.). Пошто се разлика у придјевском виду у писаном језику једино уочава у мушком роду, и сви примјери које из корпуса наводимо зато су само у мушком роду:

Стара депонија *је* и даље *врућ* кромпир јер санација и затварање тек предстоје. (Политика, 13. 8. 2021, 14); *Bob је* gospodstven, u lepim godinama a *dobrodržeć* (<http://dejanjeremic.com/pomeni-ne-insistiraj/>); *Milutin, sa svojih 60 godina, ali držeć* i naočit čovek, slobodno se može reći još u snazi, svakog jutra izvodi svog malog bezrepeg psa (<https://bujanovacke.co.rs/2016/04/25/zovem-se-milutin/>); *Кад је* лош режисер, сваки *је* сценарио *могућ*. (Политика, 9. 5. 2021, 33; Слободан Симић); Научници упозоравају на *забрињавајућ* утицај глобалног отопљења и пораста нивоа мора у наредних сто година (Данас, 11. 8. 2021, 17; наднаслов); Извештај ИПЦЦ *је* веома *забрињавајућ*. (Данас, 11. 8. 2021, 17); Учињак нове владе Црне Горе *је* *поражавајућ*. (Данас, 23. 2. 2021, 1; наслов); ...да је девојку М.Н., са којом се забављао, силовао на нарочито свиреп и *поражавајућ* начин. (Вечерње новости, 2. 3. 2021, 11); *Био је изненађујућ* пре свега, свирач бенца у „диксиленд” бендовима. (Данас, 31. 3. 2021, 26); Покушавате да игноришете чињеницу да однос између вас и партнера *није задовољавајућ*. (Политика, 25. 4. 2021, 30); Градоначелник Коламбуса Ендрју Гинтер *је* рекао да је ово „ужасан, *срцепарајућ* и трагичан дан у граду”. (Данас, 22. 4. 2021, 21); Резултат био *поражавајућ* – од десет испитаника, осморо *није* знало одговор. (Данас, 22. 10. 2021, 14); Мејл *је* био нешто мање *обесхрабрујућ*. (Данас, 17. 11. 2021, 32; Марко Видојковић); итд.

„Ма колико сумњиве правилности, овакви облици су потврда да се придеви на *-ћи* укључују међу остале придеве, код којих је – бар кад су описни по значењу – незамислив одређени вид у предикату (сем у два-три изузетка као *мали, велики*)” (Клајн 2003: 310).

Одвојивши се категоријално од глагола, задржавши кад су у мушком роду форму глаголског прилога садашњег, девербативни придјевни на *-ћи* почели су исказивати самосвојан творбени потенцијал. Друкчије речено, омогућавали су, односно улазили су у творенице неостварљиве у оквиру глаголског прилога садашњег (уп. Миновић 1978: 76). Тако су глаголски придјевни на *-ћи*: а) били мотивне ријечи за суфиксалне именичке и префиксалне како придјевске тако и прилошке изведенице (као нпр.: *врућина, могућност, текућина, убудуће, немогуће, неважећи, непостојећи, незадовољавајући* и сл.), односно б) постали су саставни дијелови придјевских сложеница (као нпр.: *свемогући, свезнајући, добростојећи, спорогорећи, општевежећи, дугоживећи, краткоживећи, здравомислећи, слободномислећи, главнокомандујући, дуготрајући, срцепарајући* и сл.).

Осим што служе као основа за стварање суфиксалних, префиксалних и сложеничких твореница, девербативни придјевни на *-ћи* подложни су и *категоријалној транспозицији конверзијом*. И то: а) адвербијализацијом, и б) супстантивизацијом.

Попут готово свих описних или квалитативних придјева средњег рода, и ови девербативни придјевни у форми средњег рода конверзијом прелазе у прилоге, постајући одредбе а) глаголских или б) придјевских, односно прилошких лексема¹¹, као нпр.:

- а) О Космету сада *застрашујуће* ћуте. (Правда, 9–10. 6. 2007, 28); Лутовац је *одиграо задовољавајуће*. (Вечерње новости, 12. 8. 2021, 32); ...из петних жила се упињем да што мање пратим случај Беливук, јер ме *узнемирава, застрашујуће*. (Блиц, 8. 8. 2021, 3); Да ли је покидане везе *могуће оживети*. (Данас, 1. 6. 2021, 31); *Почело је обећавајуће*. (Данас, 1. 6. 2021, 7); *Делује обећавајуће*, радимо на томе. (Курир, 17. 5. 2021, 48); Пословна конкуренција увек *мотивишуће делује* на вас. (Политика, 18. 10. 2021, 30) итд.
- б) ...на Цетињу је у недељу ујутро било *понижавајуће мало* људи. (Политика, 7. 9. 2021, 23); ...да ставови опозиције морају бити *одговарајуће представљени*. (Данас, 15. 7. 2021, 3); Кампања вакцинације је непрекидна, али је у целом свету *очајавајуће траљава*. (Политика, 28. 8. 2021, КУН, 9); Престао је хук, сви су се издували и уморили, а највише дотле *застрашујуће наоштрен* Беретини. (Политика, 10. 9. 2021, 19); Наспрам њега [старог света] је октроисана ригидна стварност која делује нестварно и *застрашујуће моћно* у својој неукорењености. (Данас, 23. 11. 2021, 20) итд.

Будући да „свака ријеч може бити поименичена” (Бабић 1988: 28), логично је да се и девербативни придјевни на *-ћи* покаткад супстантивизирају, тј. наступају у функцији именице, на што уз поједине одреднице ових придјева

¹¹ Адвербијалну функцију недвосмислено потврђује постојање начинских прилошких израза, као нпр.: Победом на гостовању у Задру резултатом 78:73 *на задовољавајући начин* [← *задовољавајуће*] је отворио нову сезону. (Вечерње новости, 28. 9. 2021, 40).

упућују и описни рјечници.¹² Ево неколико из нашег корпуса забиљежених примјера:

Председавајући узима микрофон. (Данас, 1. 6. 2021, 7); Ко ће бити патријарх, питају се странци, и *верујући*, и они који спуштају поглед на своје ципеле чим прођу поред цркве. (Политика, 14. 2. 2021, 6); ...најавио је да ће од свог *главнокомандујућег* да затражи да се онима који су гласали за резолуцију забрани улазак у Србију. (Политика, 25. 6. 2021, 20); Имате диван глас. *Ванијућег* у пустињи. (Политика, 12. 10. 2021, 20; Раде Мићковић); *Владајући* нису прихватили предлог опозиције да нови директор повуче тужбе против новинара ХРТ и других медијских кућа. (Данас, 21. 10. 2021, 20); итд.

Од свих девербативних придјева на *-ћи* најчешће се супстантивизира придјев *председавајући*, толико често да је то И. Клајна навело на закључак да „само као именица употребљава се *предс(ј)едавајући*” (Клајн 2003:311). Та констатација, међутим, није тачна, што потврђује и сљедећи примјер, у коме је та лексема употријебљена као придјев у функцији конгруентног атрибута: Како је продао „Гранд”, музички маг сада у овој фирми ради за плату као *председавајући члан* жирија и креативни директор. (Блиц, 15. 8. 2021, 34).

И супстантивизирани и адвербијализирани девербативни придјеви на *-ћи* прошли су троструку транспозицију¹³: прво је глагол у форми глаголског прилога садашњег функционално преобразован, па је од њега категоријалном суфиксалном транспозицијом (адјективизацијом) настао девербативни придјев на *-ћи*, од кога је категоријалном конверзивном транспозицијом настао прилог на *-ће* (адвербијализацијом), односно именица на *-ћи* (супстантивизацијом).

Закључак

Између облика глаголског прилога на *-ћи* и еквивалентних глаголских придјева на *-ћи*, *-ћа*, и *-ће* много је више диференцијалних од подударних особина. Иако су синтаксички и један и други употребно транспозицијски облици – њих не карактерише исти, него потпуно различит тип транспозиције.

Глаголски прилог садашњи (као и прошли) увијек је *функционално транспонован*. Он није, дакле, прилог, него глагол који у реченици врши функцију коју примарно врше прилози.

Девербативни придјеви на *-ћи* настали су у морфолошком оквиру глаголског прилога садашњег. Али не функционалном, него *категоријалном*

¹² „Именичка служба партиципа на *-ћи* назначује се испред дефиниције у загради (понекад у именичкој служби)”: Свештеник ... ваља да увек мотри у каквом се стању находе *верујући*” (Јовановић 2021: 166–167).

¹³ А не двоструку конверзију, како то тврди И. Клајн: „Двоструку конверзију, од прилога на придев, па на именицу, имамо у *предс(ј)едавајући*; уп. и *главнокомандујући*” (Клајн 2003: 382). Наиме, није могло бити конверзије „с прилога на придев”, јер глаголски прилог садашњи није прилог, него глагол у синтаксичкој функцији прилога, а уз то од њега придјев на *-ћи* није, како и сам И. Клајн показује, добијен конверзијом него суфиксацијом.

транспозицијом. Будући да су потпуно прешли у придјевску категорију, они су добили не само морфолошке (конгруенцијске) него и синтаксичке (валенцијске) особине придјевске (адјективне) категорије ријечи. Тако за разлику од глаголског прилога садашњег, који по исказивању свог валенцијског потенцијала искључиво припада глаголској категорији – девербативни придјев на *-ћи* и морфолошки и синтаксички (и лексикографски!) припада искључиво придјевској категорији ријечи.

Неколико битних карактеристика одваја девербативни придјев на *-ћи* од његовог изходног глаголског прилога садашњег.

а) Иако настали од глаголског прилога садашњег, неки од девербативних прилога на *-ћи*, *-ћа*, *-ће* у савременом српском језику немају свог *употребног* еквивалента међу глаголским прилозима, а то су: *врући*, *могући* и *будући*, с тим да се *будући* не употребљава само као придјев него и као везник (сам или у склопу сложеног везника *будући да*).

б) Глаголски прилог садашњи је *непромјењив* нелични глаголски облик. За разлику од њега изведени девербативни придјев на *-ћи* је *промјењив* (као и сви придјеви, има род, број и падеж). Укључивши се у лексичкоморфолошку категорију описних или квалитативних придјева који разликују облике придјевског вида, поједини девербативни придјеви на *-ћи* у контекстима који захтијевају неодређени придјевски вид, као нпр у предикативу – почињу се употребљавати у мушком роду у облику неодређеног придјевског вида (нпр.: *врућ*, *држећ*, *могућ*, *забрињавајућ*, *поражавајућ*, *изненађујућ*, *задовољавајућ* и др.).

в) Одвојивши се категоријално од глагола, девербативни придјеви на *-ћи* почели су исказивати самосвојан творбени потенцијал, улазећи у суфиксалне, префиксалне или сложеничке творенице (нпр.: *врућина*, *могућност*, *текућина*, *убудуће*, *неважећи*; *свезнајући*, *добростојећи*, *спорогорећи*, *општеважећи* и сл.).

г) Попут готово свих описних или квалитативних придјева средњег рода, и ови девербативни придјеви у форми средњег рода (на *-ће*) конверзијом прелазе у прилоге, постајући одредбе глаголских или придјевских лексема, као нпр.: То *делује застрашујуће* / *задовољавајуће* / *збуњујуће*; Кре-тао се *изненађујуће споро*; Играо је *здивљујуће добро*, Кампања му је била *очајавалујуће траљава*, и сл.

д) Девербативни придјеви на *-ћи* покаткад се и супстантивизирају, тј. наступају у функцији именице (нпр.: *Председавајући* / *Главномандујући* се обратио присутнима; *Верујући* су се окупили у великом броју; Прикључио се *владајућима*, и сл.

ђ) Девербативни придјеви на *-ћи* су семантички двојаки: једни су изгубили своју глаголску особину и постали прави придјеви (нпр.: *могући задатак*, *будући посао*, *несећа жена*, *текућа вода*, *врућа јесен* и сл.), док су други задржали глаголску особину, значећи радњу која је именици приписана као особина (нпр.: *изненађујући поступак*, *претећа криза*, *растући страх*, *застрашујућа мржња*, *збуњујућа реалност*, *зачуђујућа брзина*, *одлучујући погодак* и сл.). Други су не само бројнији од првих него су и врло продуктивна категорија у савременом српском језику.

Извори

- Блиц – *Blic*, *dnevne novine iz Beograda*.
Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда
Данас – *Danas*, *dnevne novine iz Beograda*.
Курир – *Kurir*, *dnevne novine iz Beograda*
НИН – *НИН*, недељне информативне новине из Београда
Политика – *Политика*, дневне новине из Београда
Правда – *Правда*, угашене дневне новине из Београда

ЛИТЕРАТУРА

- Атајан 1968:** Эдуард Рафаелович Атаян, *Предмет и основные понятия структурального синтаксиса*, Ереван: Издательство „МИТК”.
- Бабић 1988:** Stjepan Babić, *Vrsta riječi i preobrazba*, *Filologija*, 16, Zagreb, 25–33.
- Баји 1955:** Шарль Балли, *Общая лингвистика и вопросы французского языка*, перевод с третьего французского издания Е. В. и Т. В. Вентцель, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Белић 2000:** Александар Белић, Једно начелно питање, *О различитим питањима савременог језика*, Изабрана дела Александра Белића, том 13, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 363–366.
- Јовановић 2017:** Владан Јовановић, Употреба радних партиципа (глаголских придева) садашњег (-ћи) и прошлог (-вши) времена и однос према сродним појавама у савременом српском језику, *Наш језик*, XLVIII/3–4, 67–75.
- Јовановић 2021:** Владан Јовановић, Поглед на партиципска образовања на -ћи, -вши и -м(и) из угла лексикографског описа савременог српског језика, *Јужнословенски филолог*, LXXV/2, 157–183.
- Клајн 2003:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део 2. Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Клајн 2008:** Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, девето издање, Нови Сад: Прометеј.
- Курилович 1962:** Ежи Курилович, Деривација лексическая и деривација синтаксическая, *Очерки по лингвистике*, Москва: Издательство иностранной литературы, 57–70.
- Миновић 1978:** Миливоје Миновић, О адјективима (и адвербима) у облику глаголског прилога садашњег у савременом српскохрватском и хрватскосрпском књижевном језику, *Књижевни језик*, VII/3, Сарајево, 49–78.
- Мухин 1961:** А. М. Мухин, Синтаксема как функциональная синтаксическая единица, *Филологические науки*, 1961, бр. 3, 53–65.
- Николић 2000:** Мирослав Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

- Пипер/Клајн 2013:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Росандић/Силић 1979:** Dragutin Rosandić, Josip Silić, *Osnovi morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika: Priručnik za nastavnike*, Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић/Поповић 1992:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, друго издање, Београд – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника – Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1988:** Михаило Стевановић, Попридељвавање глаголског прилога на *-ћи*, *Од Вука до Белића и даље*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 163–185.
- Тенијер 1988:** Люсьен Теньер, *Основе структурног синтаксиса*, превод с францускога И. М. Богуславског и др., Москва: Прогресс.

Miloš M. Kovačević

INTERRELATION BETWEEN PRESENT PARTICIPLE USED
AS AN ADVERB AND AS AN ADJECTIVE

Summary

The paper analyzes the primarily syntactic interrelation of the present participle form in the adverbial and adjective functions. Analysis performed by applying the criteria of categorial and functional transposition according to the theory of Charles Bally, Lucien Tesnière and E. R. Atajan – showed that there are many more differences than similarities between these two categories (participles and verbal adjectives derived from them). The congruences concern the identity of the form shared by the present participle and the derived verbal adjective in the masculine gender – these are forms with the same base (third person plural in present) and with the suffix *-ći* (with the exception of the base in only two verbal adjectives: *živući* and *kipući*). They also have the same type of verbs from which they are formed – they are exclusively verbs in imperfect.

Between the forms of the participle on *-ći* and the equivalent verbal adjectives on *-ći*, *-ća*, and *-će* is much more differential than the matching properties. Although syntactically both are transpositional forms, they are not characterized by the same, but by a completely different type of transposition. The participle is subject to functional transposition (as a verb appears in the adverbial function), while the equivalent verbal adjective is created by adjective categorial transposition (by translating the verb into an adjective type of word). As an adjective, it takes on the characteristics of that type of word: a) in certain contexts (eg in the position of predicates) it begins to appear in indefinite adjective form, b) it begins to express its own adjective potential (participates in the formation of adjectives), c) like all descriptive adjectives in the form of the neuter (on *-će*) become adverbialized (passes into adverbs); d) like all noun types of words, this adjective form is substantivized by conversion (it also turns into nouns).

Deverbative adjectives on *-ći* are not lexically and semantically unique categories in modern Serbian, but are at least twofold. Some have lost their verb trait and become real adjectives, while others have retained the verb trait, meaning the action that is ascribed to the noun as a trait, so according to their meaning they are actually participle adjectives. Participle adjectives are far more numerous than real ones and are a very productive category in the modern Serbian language.

Keywords: present participle, deverbative adjectives on *-ći*, categorial transposition, functional transposition, adjectivization, adverbialization, substantivization.